

ЖІНКА ПРО ЖІНКУ І ПРО СХІД З ЛЮБОВ'Ю (РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ О.Д. ОГНЕВОЇ «СХІДНІ СТЕЖИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (СТАТТІ ТА МАТЕРІАЛИ)».

ЛУЦЬК: ВОЛИНСЬКА КНИГА, 2007. – 236 С.)

Свого часу книжка відомого американського українця Григорія Грабовича «Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка» (1982) стала визначною подією у шевченкознавстві, істотно поглибивши розуміння текстів і місії Кобзаря. Гадаю, що й книжка відомого українського сходознавця Олени Огневої «Східні стежини Лесі Українки» належить до такої ж знакової і важливої події в царині досліджень творчої спадщини Лесі Українки. Завдяки зусиллям авторки ми отримали перше докладне й водночас концептуально окреслене представлення інтересу видатної української поетеси до Сходу. Відтак «Східні стежини Лесі Українки» не тільки істотно збагачують наше розуміння самої постаті видатної української поетеси та її творчості, а й вводять його в особливий контекст діалогу культур (крос-культурних контактів), до якого вона була залучена найактивнішим чином.

Зміст книжки складається з передмови, вступного розділу «Схід у житті і творчості Лесі Українки», шістьох тематичних розділів: «Орієнтальна мозаїка», «Мандрівка світами Стародавнього Сходу», «Сторінки Рігведи», «Міражі пустелі», «Леся Українка і Китай», «З відомих перекладів на східні мови», а також іменного, географічного і покажчика творів Лесі Українки та докладного переліку використаних ілюстрацій. Кожен із тематичних розділів уміщує від трьох до п'яти нарисів. Більшість нарисів містить зноски, з яких випливає, що вони – вихідні дані публікацій Олени Огневої, надруковані в період із 1989 до 2006 року. Відтак читач може зробити висновок про той час, який знадобився авторці книжки, щоб опанувати представлену тему.

У вступному розділі Олена Огнева зупиняється на деяких методологічних засадах, із позицій яких вона пропонує здійснювати подальше дослідження. Так, авторка, «зважаючи на вітчизняні традиції недавнього минулого», пропонує визначити специфіку крос-культур-

них контактів, коли «може відбуватися вільне входження досягнень однієї культури в іншу» та коли «такий культурний контакт здійснювався на державне замовлення» (с. 8). Також О.Огнева аргументовано виокремлює можливі напрямки дослідження теми «Леся Українка і Схід»: «Схід у приватному житті поетеси; його вплив на її творчість; з'ясування місця творів Лесі Українки на Сході» (с. 8). Крім того, вона слушно звертає увагу на біографічні особливості входження Сходу в життя Лесі Українки. Виявляється, східна тематика в особистому житті поетеси розпочинається ще «з дитячих вражень (власне, вони залишилися на рівні підсвідомості)» (с. 9). Тут насамперед мається на увазі «біблійний Схід», а також «єврейські, ортодоксальні хасидські та караїмські общини», які так чи інакше ввійшли до українських реалій кінця ХІХ – початку ХХ ст. Пізніше додається і «живий безпосередній контакт» Лесі Українки з арабським світом під час її перебування в Єгипті, і свідомий інтерес до пам'яток давньоіндійської літератури. І, як вважає Олена Огнева, цей інтерес української поетеси до Сходу не був розпороченим: «Стрижнем, що об'єднує шари засвоєння Сходу поетесою в різні періоди життя, виступає праця «Стародавня історія східних народів», що писалася як підручник для сестри Ольги» (с. 9). Тож не дивно, що саме підручнику в книжці відведено чималу роль.

Вступ містить ілюстративний ряд. Це татарський геометричний орнамент із листа Лесі Українки (с. 9), ілюстрації з її віршами на єгипетські сюжети в перекладі арабською мовою (с. 12). Завершується вступ фотографіями поштів початку ХХ ст., на яких зображені сакральні споруди тогочасного Луцька: костел, синагога і караїмська кенаса.

Перший розділ відкриває перший вірш видатної української поетеси «Надія» (Луцьк, 1880) та вірш «Вечірня година» (с. 18–19). Авторка книжки окремо вказує на наявні переклади обох віршів: грузинською і китайською

мовами – першого та китайською і таджицькою – другого. Зауважимо, що в змісті «Надії» згадується Україна і Дніпро, у «Вечірній годині» – «рідна Волинь». Видається, що ці вірші можна сприйняти як своєрідний епіграф до всієї книжки. Вони – немов яскраве свідчення здійсненого крос-культурного контакту. І що важливо: з боку представників східних культур.

Далі розділ містить вірші Лесі Українки за біблійними мотивами: «Єврейські мелодії», «Жертва», «Плач Єремії», а також фрагменти циклів «Кримські спогади» (дев'ять віршів), з яких три вірші присвячено колишній столиці Кримського ханства – Бахчисараю, «Кримські відгуки» (два вірші) та три вірші-легенди з «Єгипетських арабесок».

Там, де це відомо, Олена Огнева називає дату написання вірша і вказує на наявні переклади віршів української поетеси іншими мовами: грузинською, китайською і татарською. Вірші супроводжує ілюстративний матеріал: малюнки краєвидів Криму, спеціально взяті авторкою з книжки «Мальовнича Росія». – СПб., 1898, виданої за життя Лесі Українки, та поштівка «Корабель цариці Клеопатри» початку ХХ ст. Окремо подається вставка «Європейський Єгипет Лесі Українки» з шести фото. Тим самим у читача з'являється чудова нагода зміст поетичних текстів Лесі Українки помістити в певний візуальний контекст, і, що найважливіше, – синхронний українській поетесі. Тобто перед читачем постають ті пам'ятки, скажімо, єгипетського мистецтва й архітектури, які, дуже ймовірно, могла бачити сама поетеса й які так чи інакше могли сприяти появі її поетичних рядків.

Щодо самої орієнтальної поезії Лесі Українки, то її поява в книжці більш ніж виправдана. Вона служить тим гарним і витонченим вступом, який, з одного боку, передає чарівний внутрішній світ поетеси, а з іншого – налаштовує читача на знайомство з начебто далеким і водночас таємничим та цікавим світом Сходу:

*Чи се той світ, загублений, таємний,
Забутий незабутий рай наземний,
Що так давно шукають наші мрії* («Байдари», с. 29).

Другий розділ книжки знайомить читача з історією задуму Лесі Українки про створення підручника «Стародавня історія східних народів», який готувався нею для молодшої сестри – Ольги Косач-Кривинюк (1877–1945).

Олена Огнева звертає увагу на те, як з'явилися в підручнику переспіви дванадцяти гімнів Рігведи (повністю чи частково) – найдавнішої пам'ятки давньоіндійської літератури. У результаті здійсненого дослідження авторка пропонує вважати, що Леся Українка «перекладала гімни Рігведи не з оригіналу, а перекладу С.Ланглуа, вміщеного в «Історії» Менара, і, мабуть, для коректи користувалася перекладом А.Людвіга» (с. 52). Допомогав українській поетесі знайомитися з давньоіндійською літературою її видатний дядько – Михайло Драгоманов. На підтвердження цього О.Огнева залучає їхнє листування. Цікаво відзначити, що до підручника потрапив й один із найвідоміших гімнів Рігведи з Х мандали: Х. 129 («Гімн до найвищого Духа Pramātma» – заголовок Лесі Українки).

Хоча Леся Українка уклала «Стародавню історію східних народів» упродовж багатьох років (цей процес із перервами тривав із 1890 р. до останніх років її життя), підручник вийшов

уже після смерті поетеси – у 1918 р. в Катеринославі (і за цей один рік його було видано двічі!). Принагідно О.Огнева зауважує: «На жаль, обидва видання не мають того образотворчого матеріалу, який так ретельно, за словами сестри, збирала Леся Українка» (с. 65). Виданню всіляко сприяла О.Косач-Кривинюк. Тож цікава й непередбачувана доля судилась підручнику. Він був задуманий Лесею Українкою як посібник для однієї людини – своєї молодшої рідної сестри, проте завдяки зусиллям Ольги «Стародавня історія східних народів» стала надбанням української культури.

Як досвідчений і тонкий джерелознавець, О.Огнева звертає увагу на обставину, пов'язану з виданням «Стародавньої історії східних народів», залучаючи рецензію на підручник відомого професора Харківського університету, етнологіа і фахівця з античності Євгена Кагарова (1882–1942), яка зберігається в Центральному Державному Архіві Жовтневої Революції і Соціалістичного Будівництва (Російська Федерація). Копія першої сторінки рецензії наводиться у книжці (с. 64). Окрім неї, другий розділ, зокрема, містить фотографію О.Косач і М. Драгоманова, автограф гімну Рігведи, що був записаний Лесею Українкою до її альбому «Poésies», фото його обкладинки й копію титульного аркуша підручника.

Розповідаючи про інтерес Лесі Українки до давньоіндійської літератури, зокрема до гімнів Рігведи, О.Огнева доречно зупиняється на інших прикладах введення в українську літературу давньоіндійських реалій (П.Ріттер, В.Шаян), точкою відліку для яких став 1896 р.: «Постійне знайомство українського читача з давньоіндійською літературою починається з 1896 року, коли Іван Франко в журналі «Життя і слово» (1896, кн. 4) друкує деякі її зразки в перекладі з європейських мов» (с. 48).

Важливо, що авторка книги не тільки повідомляє про здобуті нею результати, а й висловлює слушні дослідницькі роздуми-запитання, спрямовані в майбутнє: «Також, здається, буде цікавим прослідкувати, яким саме чином Схід входить до творчості Лесі Українки (через історію, літературу, міфологію чи безпосередні враження). Варте уваги і вивчення зворотного шляху – життя творчої спадщини поетеси в різних за мовою та культурою східних середовищах, оскільки її твори перекладалися арабською, таджицькою (Гулрухсор Сафієва), китайською (Ге Баоцюань) мовами» (с. 58).

Завершується «Мандрівка світами Стародавнього Сходу» відтворенням чотирьох розділів із підручника Лесі Українки зі збереженням орфографії видання: «Первісні арійці», «Арійці в Індії. Веда», «Браманська громада. Закони Ману» та «Буддизм» (с. 73–106).

Третій розділ, один із найменших у книжці, певною мірою продовжує попередній, бо поглиблює уявлення читача про інтерес Лесі Українки до давньоіндійської культури.

Аналізуючи зміст всесвітньо відомої драми-феєрії «Лісова пісня», О.Огнева звертає увагу на важливі, але не помічені попередніми дослідниками аспекти. Так, вона робить висновок, що цей твір «є творчим поєднанням кількох рівнів засвоєння поетесою міфологічних знань» (с. 109). Дещо згодом вона називає ці міфологічні знання, до яких потрапляють: «первісний дитячий шар міфологічних уявлень, що відтворюються в ретроспективі <...>, «інший міфологічний шар,

так званий «учнівський», пов'язаний з образами, що були навіяні підручниками з грецької міфології, етнографічними працями Афанасьєва <...>, матеріалами Чубинського <...>, які студювалися разом з братом Михайлом» та «ще один міфологічний шар, який можна назвати «дослідницьким», відноситься до часів, коли поетеса працювала над власним підручником з історії Сходу» (с. 109). Усі з трьох перелічених рівнів міфологічних знань поетеси, як це аргументовано доводить О.Огнева, так чи інакше мають дотики до давньоіндійських реалій, що найповніше проявилися в «Лісовій пісні» під впливом Рігведи: «Фахівець з ведичної міфології неодмінно зверне увагу на спільні риси в образах, скажімо, Ушас, богині вранішньої зорі, і Мавки; Агні, бога вогню, і Перелесника; Врітри і Того-що-в-скалі-сидить <...> Індри і Того-що-греблі-рве, ведійських ріши і дядька Лева разом з Лукашем» (с. 113). Далі О.Огнева наводить додаткові приклади впливів Рігведи на створення «Лісової пісні»: в частині структурування її простору (с. 115–118) і з'явлення її рослинного світу (с. 121–124).

Численні і вдало залучені авторкою книжки приклади впливів Рігведи на драму-феєрію Лесі Українки дають їй підстави дійти доволі важливого висновку, що «Лісова пісня» підтверджує спроможність поетеси відтворювати в Слові всесвіт і свідчить про наданий високий дар проникати пам'яттю у минуле, в часи творіння» (с. 119).

Четвертий розділ книжки присвячено єгипетському вектору видатної української поетеси, який, на думку О.Огневої, втілюється кризь три складові: традиційну (засвоєння опосередкованих знань: писемні джерела, музейні зібрання, пам'ятники архітектури, інтер'єри, поштівки), особисту (поїздка на лікування до Єгипту) і творчу (переспіви давньоєгипетських пісень) (с. 130–131).

Як і з давньоіндійськими реаліями, зі знаннями про Давній Єгипет Леся Українка зустрінається в ранньому віці. На цю важливу особливість формування її світогляду звертає увагу О.Огнева: «Давній Єгипет входив у свідомість кожної православної людини ще в дитинстві разом із історією про Різдво Христове, а в Україні ще з вертепом» (с. 131). Згодом з'явиться робота над підручником «Історія стародавніх народів Сходу», відвідання Берлінського Кайзер Фрідріх і Каїрського музеїв, петербурзького Ермітажу, спостереження за наслідуванням у тогочасній європейській архітектурі й образотворчому мистецтві давньоєгипетського стилю, листування з видатним українським сходознавцем А.Кримським (1871–1942) і, нарешті, сама поїздка до Єгипту, в Гелуан. Відтак давньоєгипетські реалії потрапляють до підручника поетеси. З'являються також її переспіви давньоєгипетських пісень, власні вірші Лесі Українки, навіяні перебуванням у країні неозорих пісків. При цьому, на що влучно звертає увагу О.Огнева, неодмінно зберігається одна особливість, властива знайомству української поетеси з іншою культурою: у неї завжди «домінувало Слово її носіїв. Так було ще від часів переспіву Рігведи 1890 року, так сталося і 1910 року по прибутті до Єгипту. Перше, що з'являється з-під пера в Гелуані, – це переспів з німецького перекладу А. Відемана (1903) ліричних пісень Давнього Єгипту» (с. 137).

Власне «єгипетська стежина» Лесі Українки, як слушно зазначає авторка книжки, розгорта-

ється в контексті спалаху інтересу до Єгипту в Європі та Російській імперії (с. 130). Переконаливою й яскравою ілюстрацією цієї тези є окремий нарис: «Єгипет очима Лесі Українки та Андрія Белого» (с. 141–150).

Завершують розділ давньоєгипетські пісні в переспівах Лесі Українки, її поетичний цикл «Весна у Єгипті», а також фрагменти спогадів Миколи Охрименка про спілкування з українською поетесою в Єгипті наприкінці 1909 р. – на початку 1910 р.

Як і попередні, четвертий розділ містить дбайливо підібрані ілюстрації. Більшість із них – це поштівки початку ХХ ст., які відтворюють тогочасні єгипетські реалії. Серед них – і поштівка із зображенням містечка Гелуан, у якому лікувалася Леся Українка.

Про особливості входження реалій китайської культури в життя Лесі Українки та включення поетичної спадщини української поетеси до китайської культури розповідає п'ятий розділ.

Китайський слід у житті української поетеси виник завдяки її подружці, Марії Биковській-Беляєвій, яка опинилася в Китаї наприкінці ХІХ ст., супроводжуючи свого чоловіка, офіцера 3-го Якутського полку. Підтвердженням цьому слугують три листівки, адресовані М.Биковською з Китаю Лесі Українці, які, окрім важливих текстів самої Биковської, що відображали тогочасні китайські реалії, містили зображення Пекіна та Тяньцзіня, а також ніж для розрізування паперу, подарований українській поетесі її подругою після повернення з Китаю. Дарунок, як це тонко підмітила Олена Огнева, виявився не зовсім простим: «Ніж інкрустований зображенням рослинного орнаменту у вигляді квітучої півонії, над якою в'ється метелик. <...> Півонія з метеликом у традиційній китайській символіці означає, що жінка не самотня, а заміжня. І цим подарунком М. Биковська нібито визначила той новий рівень стосунків, що склався між Лесею Українкою та Климентом Квіткою» (с. 192).

Щодо листів, то завдяки їм ми вкотре у книзі зустрічаємося з такими рисами О.Огневої, як дослідницька відкритість, спостережливість і допитливість, готовність продовжувати пошуки. Так, зіставляючи тексти поштівок М.Биковської до Лесі Українки з листами поетеси до її сестри Ольги, вона слушно зауважує: «У листівках відсутня згадка про запрошення Лесі Українці приїхати до Китаю в гості («Отримала листа... просить у гості»), що свідчить, мабуть, про наявність інших листів М.Биковської до поетеси, знайти які, можливо, вдасться під час подальших пошуків» (с. 191–192).

Нарис містить не тільки фото всіх трьох поштівок (лицевий і зворотний боки), ножа для розрізування паперу, а й спільне фото М.Биковської, її сестри Олени та чоловіка Петра Беляєва у Ляояні від 15.04.1902 р. (!).

Останніх два нариси розділу присвячені перекладам поезій Лесі Українки китайською мовою, які здійснив відомий китайський літературознавець, дипломат, професор Нанкінського університету Ге Баоцюань. Перші його переклади з'явилися в 1948 р. До них потрапили п'ять віршів поетеси: «Мій шлях», «Надія», «Повсюди плач», «Вечірня година», «Граї, моя пісне». Користуючись нагодою, О.Огнева, як людина, закохана не лише у творчість Лесі Українки і Схід, а й у свою малу Батьківщину – Волинь, принагідно зауважує: «Особливо приємно відзначити, що у число перекладів увійшов і вірш «Сіван» («На-

дія») – перший вірш у творчому житті Лесі Українки, написаний на Волині» (с. 195). Її зауваження важливе не тільки з огляду на небайдужість і щирість автора книжки до виконаного нею дослідження. Воно ще й вказує на особливості здійсненого крос-культурного контакту, тобто на те, що китайський перекладач звернув увагу саме на перший вірш у житті української поетеси, написаний на її малій Батьківщині. Відтак разом із перекладом вірша до китайської культури ввійшли не тільки реалії, пов'язані зі змістом вірша, а й із місцем його написання. У даному разі – це м. Луцьк.

Звертаючись до перекладів Ге Баоцюаня, авторка книжки, як і в попередніх розділах, намагається розглядати їх у тогочасному суспільно-історичному контексті. Це ще одна з властивих їй дослідницьких рис. Зацікавлення китайського перекладача творчістю Лесі Українки у 1948 р. О.Огнева вважає не випадковим і пов'язує його з пробудженням національної самосвідомості китайського суспільства (с. 197–198).

Окрему увагу Олена Огнева приділяє перекладацькій майстерності Ге Баоцюаня, бо ж перекладач – надзвичайно важлива фігура в міжкультурній комунікації: «перекладач – той місток, що з'єднує два світи» (с. 198). То ж він має «не спотворити думки й образу оригіналу, відтворити їх засобами іншої мови з поправками на іншу реальність, інше сприймання» (с. 198–199). На думку авторки, ми маємо не тільки вдалий переклад змісту самих віршів (умовно мікрорівень тексту), а й те, що китайський перекладач «чи свідомо, чи інтуїтивно при перекладі виходив з характерної риси поетичної спадщини Лесі Українки: об'єднувати вірші в поетичні цикли» (умовно макрорівень тексту) (с. 204).

В останньому, шостому, розділі книги Оленою Огневою дбайливо зібрані відомі їй переклади віршів Лесі Українки східними мовами. Усього таких перекладів наведено сімнадцять. Сім із них – татарською мовою, три – грузинською, чотири – таджицькою, три – китайською.

Перед читачем виникають зовсім нові й неочікувані східні стежини Лесі Українки, а відтак з'являється надія, що вони виникатимуть і надалі, не гублячись із плином часу.

Отже, можна з упевненістю сказати, що завдяки здійсненому дослідженню Олени Дмитрівни Огневої українська наука, а відтак і читач, отримали незаперечне підтвердження як світового інтересу Лесі Українки до Сходу в цілому й до конкретних його регіонів та періодів зокрема, так і зацікавленості східних країн до творчості видатної української поетеси. Тим самим важлива тема наукового і філософсько-

го осмислення «Україна і Схід» збагатилася яскравою сторінкою кінця XIX – початку XX ст., яка переконливо засвідчила включеність українських діячів культури до світових інтелектуальних процесів, що надзвичайно активно відбувалися в добу модерну.

Знайомство зі «Східними стежинами Лесі Українки» залишило враження, що її авторка не полишає обрану тему, а відтак можна очікувати на наступне, значно доповнене видання книжки. У такому разі хотілося б висловити деякі власні спостереження, які могли б стати в нагоді.

Насамперед можна було б розширити методологічне обґрунтування крос-культурних контактів, звернувшись до найвдаліших і найяскравіших втілень цього підходу. Також варто прибрати повтори, які час від часу зустрічаються у книзі (напр., с. 61–63 і 69–71, 113–114 і 125–126), виправити й унормувати запропоновану систему посилань. Можливо, є сенс поміркувати над укрупненням або ж зменшенням наявних нарисів, особливо в межах другого і третього розділів. Враховуючи значення підручника «Стародавня історія східних народів» для орієнтальних зацікавлень Лесі Українки, було б доречно навести весь його зміст, порівняти відповідні сторінки підручника поетеси зі сторінками праць Л.Менара, Ш.Масперо, а також докладніше розповісти про долю сестри поетеси, для якої він, власне, і писався. Доречно є і необхідність прояснити кілька місць у книзі: а) так, на с. 6 мовиться про те, що нові переклади гімнів Рігведи, тобто зроблені після Лесі Українки, «українською мовою відсутні ще й досі», а на с. 58 читаємо: «Перші переклади гімнів Рігведи з оригіналу (тобто з ведичного санскриту) здійснив видатний український сходознавець П.Г.Ріттер»; б) скількома-таки деревами позначено центр сакралізованого простору в «Лісовій пісні»: двома (с. 115) чи трьома (с. 122)?; в) що автор має на увазі, коли пише: «захопилися упанішадами, наступними після ведичної доби текстами» (с. 141). Цікаво було б дізнатися і про джерело, яке засвідчує вільне володіння К.Бальмонтом східними мовами, «зокрема санскритом та китайською мовою» (с. 141).

І наостанок хотілося б побажати «Східним стежинам Лесі Українки» якомога більше читачів як в Україні, так і за її межами.

Юрій ЗАВГОРОДНІЙ
 кандидат філософських наук,
 докторант Інституту філософії
 ім. Г.С.Сковороди НАНУ